

Mari Isoaho

Yksityiskohdista kokonaisuuteen

HÄME NOVGORODIN KRONIKOISSA

Tässä katsauksessa Mari Isoaho tarkastelee novgorodilaiskronikoiden kertomuksia ”jäämien päälle” (na Jem) keskiajalla suunnatuista retkistä. Katsaus painottaa venäläisten kronikoiden hallinnan tärkeyttä silloin, kun niitä käytetään Suomen varhaishistorian lähteenä, korostaen sitä, kuinka tärkeää on ottaa huomioon kulloisenkin lähteen paikallishistoriallinen tausta ja kirjoitusajankohta. Myös varhaisten kronikoiden niukka annalistinen kirjoitustyyli asettaa tietyt raamit lähteen tulkinnalle. Huomionarvoista on, että 1040-luvulta 1300-luvun alkuun saakka Novgorodista ja sen lähialueilta ”Suomen” alueelle tehdyissä ryöstöretkissä oli kyse lähes yksinomaan hämäläiseksi tulkittuun jem-väkeen kohdistuneesta retkeilystä.

Venäläisten kronikoiden perinteisesti käyttämä jäämi-termi on varsin usein ”suomennettu” meille tänä päivänä tutumpaan muotoon, hämäläisiksi.

Termin suomentaminen on tietenkin anakronismi, sillä yksikään keskiaikainen lähde ei sitä käytä eikä myöskään määrittele tarkemmin missä ”jäämien maa” sijaitsi. Se, miten eri ihmisryhmiä nimitetään, on saattanut vaihdella aikojen saatossa. Jäämi/jem/jam-sanana korvaaminen ”omalla”, tämän päivän kieleemme sopivalla ”hämäläisellä” on tehty lähinnä käytännön syistä, sillä tuntemamme ”hämäläisalue” vastaa varsin hyvin tuntemiemme historiallisten lähteiden kerontaa.

Tässäkin katsauksessa tunnistetaan hämäläisterminologiaan liittyvä anakronismi, mutta käytän silti paikoitellen mieluummin eksaktia ”Häme”-sanana kuin epämääräisempiä viitteitä jotka jättävät lukijan tyhjän päälle. Katsauksen eräs tärkeimmistä pyrkimyksistä on nimenomaan alleviivata keskiaikaisten lähteiden 1000-luvulta aina 1200-luvun loppuun saakka jatkunutta tarkkuutta ja mielenkiintoa eri ihmisryhmien kuvauksessa. Hämeen asema Novgorodista tehtyjen retkien kohteena on erityisen ajankohtainen viimeaikaisten arkeologisten löytöjen myötä muun muassa Janakkalan Hangastemäen linnavuoren arkeologisten löytöjen tultua päivänvaloon.¹ Uudet löydöt asettavat mäkilinnat ja niiden funktion jälleen suurennuslasin alle. Tässä katsauksessa tarkastelen Novgorodista Hämeeseen 1040-luvulta 1300-luvun alkuun suunnattujen retkien traditiota. Pohdin retkien

FT **Mari Isoaho** on yleisen historian dosentti Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella Helsingin yliopistossa. Sähköposti: mari.isoaho@helsinki.fi.

luonnetta, ja esitän huomiota ja haasteita, jotta kokonaiskuva maamme esihistoriasta tarkentuisi.

Häme tunnettiin jo 1000-luvulla sekä Skandinaviassa, että viikinkien Idäntielle (*Garðaríke*) perustamien kauppapaikkojen, Novgorodin (*Hólmgarðr*) ja Kiovan (*Konugarðr*), varhaisimissa kronikoissa. ”Häme” niin slaavilaisessa *jam* (Ямь) tai *jem* (Емь) muodossa kuin skandinaavisessa *Tavastland*-muodossa nousee kirjallisten lähteiden piiriin 1040-luvulla, jolloin sinne suuntautunut ryöstöretkeily näkyy niin itäisissä kuin läntisissä lähteissä.

Varhaisin jäämi-maininta sijoittuu vuodelle 1042, jolloin Novgorodista lähti retkikunta jäämejä vastaan. On merkillepantavaa, että suurin piirtein samoihin aikoihin pystytetyssä ruotsalaisessa riimukivessä kerrotaan Egil-nimisen miehen kaatuneen Hämeessä (*Tafeistaland*) viikinki-päällikkö Frögeirin johdolla tehdyllä retkellä.² Kiovan *Povest’ vremennyh let* (PVL, suom. Kertomus ajallisista vuosista)³ ja *Novgorodin I kronikka* sen vanhimman käsikirjoituksen mukaan kertovat molemmat vuonna 1042 ruhtinas Vladimir Jaroslavinpojan (eli 1020–1052) Hämeeseen tekemästä retkestä, viitaten Kiovassa Hämeeseen termillä *Jam*, ja Novgorodissa termillä *Jem*. *Novgorodin I kronikan* kertomus kuuluu lyhykäisyydessään seuraavasti: ”Vuonna 6550 (1042). Vladimir Jaroslavinpoika kävi jäämien päälle novgorodilaisten kanssa.”⁴

On erittäin tärkeää huomioida, että 1000- ja 1100-luvun kuvauksissa venäläiset kronikat huomioivat rusien naapurikansoja ja heimoja erittäin tarkasti pyrkien antamaan kullekin ihmisryhmälle omat nimensä. Venäläisistä kroni-

koista varhaisin, Kiovassa 1110-luvulla kirjoitettu *PVL* alleviivaa eri kansojen merkitystä luomishistoriassa aloittamalla kerronnan kansojen hajaannuksesta. 1100-luvun kronikoitsijat kuvasivat siis varsin huolellisesti erilaisia väestöryhmiä, antoihan se erinomaisen kontekstin Rusin kansan omalle historialle. Myös Novgorodin varhaisimmassa kronikassa näemme saman pyrkimyksen aina 1200-luvun lopulle saakka. Kronikoiden lyhyen ja ytimekkään, lähinnä ympäristön konflikteihin perustuneen kerronnan vuoksi oli loogista ja ymmärrettävää pyrkiä nimeämään esimerkiksi sotaretkien kohteena olleet ryhmät.

Novgorodin I kronikan niin kutsuttu synodaalikäsi kirjoitus on säilyneistä venäläisten kronikoiden käsikirjoituksista vanhin. Se on säännömukaisesti vuosi vuodelta kirjoitettu annaali,⁵ joka sisältää vuosien 1042 ja 1311 väliltä tiedot yhteensä kahdestatoista jäämeihin viittaavasta retkestä. Ne siis kuvaavat joko retkiä jäämien maalle tai vastaavasti jäämien tekemiä retkiä, ja ajoittuvat vuosille 1042, 1123, 1142, 1143, 1149, 1186, 1191, 1227, 1228, 1240, 1256, ja 1311.⁶ Pergamenttikoodeksi jakautuu siihen sisältyvien tekstiosien perusteella kolmeen osaan, joista varhaisin on kirjoitettu pian vuoden 1234 jälkeen. Seuraava käsiala on jatkanut kronikkaa vuoteen 1330 saakka, mutta tämän jälkeen siinä on katkos, sillä vuodesta 1273 vuoteen 1298 koodeksista puuttuu sivuja. Kolmas, vuoteen 1352 saakka kirjoitettu osa koostuu enää harvoista ja eri käsialoilla kirjoitetuista merkinnöistä.⁷

Novgorodin I kronikan vanhimman käsikirjoituksen aukkoa paikkaa kuitenkin sitä jatkanut nuorempi, aina 1400-luvulle saakka ylläpidetty

1. Janakkalan Hangastenmäkeä tutkineet arkeologit Jasse Tiilikkala ja Janne Rantanen ovat julkaisseet tutkimushankkeensa etenemisestä tietoa mm. verkko-osoitteessa, <https://www.facebook.com/janakkalanhangastenmaki> (11.4.2016).
2. Riimukiven teksti on julkaistu mm. artikkelissa Henrik Williams, Vittnar runstenen från Söderby (Gs 13) om Sveriges första ledungståg? Runfilologi och konsten att läsa som det står. Årsbok. Kungliga Humanistiska Vetenskaps Samfundet i Uppsala. Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis 2004, 39–53.
3. *Polnoe sobranie russkih letopisej* (PSRL), *Tom 1. Lavrent’evskaja letopis’. Vypusk 1: Povest’ vremennyh let*. Izdatel’stvo Akademii Nauk SSSR 1926, col. 153.
4. Володимиръ иде на Емь съ новгородци, сынъ Ярославль. A. N. Nasonov (toim.) *Novgorodskaja letopis’ starshego i mladshego izvodov*. Akademija nauk SSSR 1950, 16.
5. T. V. Gimón, *Istoriopisanie rannesrednevekovoj Anglii i drevnej Rusi. Svravnitel’noe issledovanie*. Universitet Dmitrija Pozharskogo 2012, 497.
6. Nasonov 1950, 16, 21, 26–28, 38, 39, 65, 77, 81, 93.
7. Gimón 2012, 101.

kronikka. Sitä kutsutaan nimeltä *Novgorodin I kronikan* nuorempi laitos, ja siitä löytyy edellä mainittujen jäämi-mainintojen lisäksi vielä kaksi mainintaa, jotka sijoittuvat vuosille 1292 ja 1342.⁸ Kiovan varhaisin kronikka sisältää puolestaan kolme jäämi-mainintaa, joista vain yksi on varsinaisen annaalimerkintä.⁹ Näiden lisäksi tietoja 1200-luvulla ”Jäämien päälle” tehdyistä retkistä löytyy myös Vladimir-Suzdalin alueen *Laurentiuskronikasta* silloin, kun retkeen on osallistunut tämän ruhtinaskunnan oman dynastian edustaja.

Se, missä tämä Jäämien maa oikein sijaitti, onkin ongelmallisempi kysymys, ja virheitä välttämiseen tutkijat ovat viime aikoina varovaisesti arvioineet hämäläisillä tarkoitettavan väljästi länsisuomalaisia.¹⁰ Kuitenkin Novgorodin kronikoissa on länsisuomalaisille aivan oma terminsä, *sum*, joka ei esiinny kronikassa koskaan itsenäisesti, vaan aina hämäläisten ja ruotsalaisten yhteydessä näiden organisoiduttua suurempiin ponnistuksiin Novgorodia vastaan, kuten kävi vuosina 1240 ja 1256.¹¹ *Sum*-sanana Suomeen ja *jam/jem*-sanana Hämeeseen viittaavan etymologian perusteella on aiheellista olettaa, että Novgorodin kronikan kaksi Suomen nykyiselle alueelle paikantuvaa ihmisryhmää *sum* ja *jem* edustavat lounais- ja hämäläismurteita puhuneiden alueellisia ryhmittymiä.¹² Koska hämäläisten vaikutusalue on ollut ilmeisen laajaa,¹³ ei ehkä ole tarpeellista koettaa piirtää tarkkoja rajoja tälle ”Jäämien maalle”. Vaikka Jouko Vahtola toteaa, että kyse on suhteellisen yhtenäisestä sisämaan

kaskiviljelyyn ja eränkänäntiin perustuneesta kulttuurialueesta,¹⁴ Hämeen ydinalueen muodosti Vanajaveden ja sen lähialueen vesistöjen rannoille jo keskisellä rautakaudella keskittynyt peltoviljelyalue. Täältä syntyi väestönkasvun myötä muuttoliike, joka pohjasi elantonsa sekamuotoiseen erä- ja kaskikulttuuriin ulottuen niin Uudenmaan rannikolle, nykyiseen Keski-Suomeen kuin Päijänteen itäpuolelle.¹⁵

Kiovan varhaisin kronikka liittää jäämit yhdeksi kansaksi niiden kielten ja kansojen joukkoon, jotka Jumala loi hajottaessaan Baabelin tornin: He kuuluvat Nooan Jaafet-pojasta polveutuviin kansoihin, jotka asuttivat maailman pohjoisinta ja läntisintä osaa. Myös heidän suhteensa Rusiin oli määritelty, he ”maksavat Rusille veroa”.¹⁶ Mitä tämä kiovalaisessa kronikassa mainittu verotus oikein on? Voidaanko siitä vetää johtopäätös, että Novgorodin ruhtinaat olivat ”valtiollisella” asialla Hämeessä liikkueensa? Kuten Jukka Korpela osuvasti mainitsee, tuon aikainen vauraus pohjautui hyvin pitkälti ryöstötalouteen, ja orjien ryöstö oli kiinteä osa tätä maailmaa.¹⁷ Tämä Korpelan huomio on tärkeä verrattuna esimerkiksi perinteiseen tulkintaan Novgorodin valtiovallan aktiivisesta roolista Hämeeseen suuntautuneissa ryöstöretkissä. Esimerkiksi Seppo Suvannon mukaan varjagipäälliköiden Hämeeseen suunnatut matkat olivat ”vain” tyyppillisiä viikinkiseikkailuja vailla valtiollisia tarkoituksiperiä. Sen sijaan Vladimir Jaroslavinpojan vuoden 1042 retken takana oli koko

8. Nasonov 1950, 327, 355.

9. *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis', Vyp. 1*, cols. 4, 11, 153.

10. Ks. esim. Martti Linna, *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä*. Historian aitta 21. Historian ystävien liitto 1989, 8; Jukka Korpela, *World of Ladoga. Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000–1555*. Nordische Geschichte, Band 7. Lit Verlag 2008, 20.

11. Nasonov 1950, 77, 81.

12. Ks. Seppo Suvanto, Keskiäika. Teoksessa *Suomen historia 2*. Weilin+Göös 1985, 13; Jouko Vahtola, *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia historica septentrionalia 3. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1980, 97.

13. Hämäläisvaikutuksesta Pohjois-Suomessa ja Karjalassa ks. Vahtola 1980, passim; Kyösti Julku, *Suomen itärajan synty*. Studia historica septentrionalia 10. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1987, 50–54.

14. Vahtola 1980, 96.

15. Eljas Orrman, Suomen keskiajan asutus. Teoksessa *Suomen maatalouden historia, osa 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. SKS 2003, 67–80. Ks. myös J.-P. Taavitsainen, Janne Viikuna & Henry Forsell, *Suojoki at Keuruu. A mid 14th-century site of the wilderness culture in the light of settlement historical process in Central Finland*. Suomalaisen tiedeakatemia toimituksia. Humaniora 346. Suomalainen tiedeakatemia 2007, 89–102.

16. *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis', Vyp. 1*, col. 11.

17. Korpela 2008, 14–15.

Novgorodin ruhtinasvalta, ja siitä lähtien Novgorod pyrki Hämeen verottamiseen.¹⁸ Novgorodilaisten Hämeen retkeilyn taustalla onkin usein nähty sen takana ollut järjestäytynyt valtiollinen organisaatio. Näin tuskin kuitenkaan oli vielä 1000-luvulla, enkä usko tradition merkittävästi politisoituneen myöskään 1100- ja 1200-luvulla. Seuraavaksi tarkastelen muutamia seikkoja, jotka antavat aihetta uskoa, ettei Novgorodin varhaisen Hämeeseen suuntautuneiden retkien voi katsoa oleelliselta osaltaan poikenneen ruotsalaisten viikinkien vastaavista suhteellisen vapaasti muodostetuista itsenäisten miesten ryöstöretkistä.

Katse lähteisiin

Vuonna 2014 ilmestynyt Jukka Korpelan teos *Idän orjakauppa keskiajalla: Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta* sai ansaittua huomiota ajankohtaisella orjuus-tematiikan päivityksellään.¹⁹ Tutkimuksessaan Korpela seurasi Skandinavian orjuutta tutkineen Ruth Mazo Karrasin ajatusta, jonka mukaan Skandinavia vaurastui viikinkiaikana orjakaupalla.²⁰ Vaikka Korpela ei onnistu alkuperäisessä tavoitteessaan osoittaa kirjallisen näytön perusteella kuinka ”Suomen” alueelta kaapatut ihmiset päätyivät idän orjamarckinoille, hänen kattava tarkastelunsa osoittaa, kuinka laaja ilmiö orjien hankinta ja välitys keskiajalla oli. Saadaksemme paremmin selkoa maamme varhaisesta historiasta, on kuitenkin syytä tarkastella huolellisemmin eri ajanjaksoille tyypillisiä kehityskulkuja. Lavea Suomi-suti kaipaa rinnalleen katseen tarkempaa terävöittämistä,²¹ tarkentavaa tietoa aiheesta itäisten kronikkalähteiden valossa.

Jukka Korpelan kirjan *Historiallisessa Aikakauskirjassa* arvioinut Ulla Moilanen totesi Kor-

pelan tarkastelevan systemaattisesti orjakaupan merkitystä Suomen historiassa.²² Korpela kuitenkin tarkastelee aihetta ainoastaan siltä osin, kun kysymys on nykyisen Suomen alueelle tehtyjen ryöstöretkien mahdollisesta kontaktista idän orjamarckinoille, mikä on seikka jonka Korpela itse toteaa kirjansa johdannossa.²³ Näkökulmaa vaihtamalla tulemme kuitenkin erikoiseen loppupäätelmään. Jos novgorodilaisten ihmiskaappaukset Hämeeseen suuntautuneilla sotaretkillä todistavat orjien hankinnasta, niin silloinhan loogisesti ajatellen hämäläisten retket Karjalaan todistavat tätä samaa käytäntöä. *Novgorodin I kronikka* kertoo nimittäin 1100-luvun puolivälistä aina 1200-luvun loppuun sakka aktiivisesti Laatokalla ja Vatjassa liikkuneiden hämäläisten liikkehdinnästä, ja vuoden 1228 annaalisissa kerrotaan aivan suoraan jäämien ottaneen Laatokalla vankeja.²⁴

Korpelan teesiinhan kuului oleellisesti se, että vankien pitäminen vähätuottoisessa agraarikulttuurissa ei ollut taloudellisesti kannattavaa, vaan ainoa järkevä syy vankien ottoon oli eteenpäin myynti. Ongelmaksi kuitenkin jää, minne hämäläisten, eli jäämien sieppaamat karjalaisorjat olisi kaupattu; tuskinpa kuitenkaan samoille välittäjille, joille novgorodilaiset kauppasivat jäämejä. Novgorodin kautta karjalaisten myynti siis tuskin olisi onnistunut, eikä välityksestä läntiseen Eurooppaan tuskin olisi ollut mitään mieltä aikakaudella, jolloin orjuus alkoi olla jo väistyvä ilmiö. Vaihtoehto, että orjia olisi sittenkin siepattu omiin talouksiin jää väistämättä yhdeksi relevantiksi vaihtoehdoksi.

Novgorodin suhde orjakauppaan ei ole mitenkään yksiselitteinen, ja Korpelan kirjaa onkin pidettävä hypoteesina. Korpelahan pyrkii vakuuttamaan lukijansa siitä, että novgorodilaisten ret-

18. Suvanto 1985, 14.

19. Jukka Korpela, *Idän orjakauppa keskiajalla. Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta*. Historiallisia tutkimuksia 266. SKS 2014a. Korpela julkaisi aiheesta myös kaksi kansainvälisissä julkaisuissa toimitettua artikkelia: Jukka Korpela, The Baltic Finnic People in the Medieval and Pre-Modern European Slave Trade. *Russian History* 41:1 (2014b); Jukka Korpela, ”...And they took countless captives”. Finnic captives and the East European slave trade during the Middle Ages. Teoksessa Christoph Witzernath (toim.) *Eurasian Slavery, Ransom and Abolition in World History, 1200–1860*. Ashgate 2015.

20. Ruth Mazo Karras, *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*. Yale University Press 1988, 46.

21. Vrt. Korpela 2008, 71.

22. Ulla Moilanen, Orjakauppa Suomen historiassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 113:3 (2015), 317.

23. Korpela 2014a, 17.

24. Nasonov 1950, 270.

ket Suomeen olivat nimenomaan orjien hankintaan suuntautuneita matkoja siksi, etteivät ne yksinkertaisesti voineet olla mitään muuta. Syynä siihen, miksi venäläiset lähteet eivät kerro selvemmin näiden retkien luonteesta, on hänen mukaansa orjakaupan arkipäiväisyys Novgorodissa, orjavälityksen perinteisessä solmukohdassa.²⁵ Novgorodin kronikat eivät kuitenkaan kerro yksityiskohtia orjakaupasta, mistään orjatoreista puhumattakaan. Viitattaessa vuonna 1342 Vienassa ryöstöretkeilleen Luka Valfromejevin valloituksiin *Novgorodin I kronikan* nuorempi versio kuvaa ilmiön jopa vastenmielisenä, mainiten että sille ei ollut Novgorodin eikä sen arkkipiispan siunausta.²⁶ Novgorodin suhde orjakaupaan ei siis ole aivan yksiselitteinen.

Jukka Korpelan laveaa tutkimusotetta vaivaa maamme alueilla asuneiden ihmisryhmien erittelemättömyys ja ylimalkainen maantieteellinen ote. Suurin puute kuitenkin on se, että hän puhuu varsin laveasti ”Suomeen” ja ”Karjalaan” suuntautuneesta ryöstöretkeilystä ilman riittäviä lähdeviittauksia. Monografiassaan hän toteaa, että ”kaikkiaan keskiajan venäläiskronikat mainitsevat vajaan sata retkeä Etelä-Lappiin, Keski-Suomeen, Hämeeseen ja Karjalaan”.²⁷ Lähdeviittauksena tähän väitteeseen toimi hänen tuolloin vielä julkaisematon artikkelinsa, joka lopulta julkaistiin vuotta myöhemmin, vuonna 2015. Kyseinen artikkeli ei kuitenkaan tarjoa lähdeviitteitä Suomen alueelle suuntautuneiden ryöstöretkien lukeman selvittämiseksi. Siinä todetaan venäläisissä lähteissä mainittavan 90 orjanhankintaretkeä lähdemateriaalia sen kummemmin erittelemättä.²⁸ Sama maininta 90 retkestä on tehty hänen aikaisemmin vuonna 2014 julkaistussa artikkelissaan, jossa kerrotaan 90:stä venäläisten ”Etelä-Lappiin” (millä Korpela viittaa Tornioon), ”Keski-Suomeen” (millä Korpela itseasiassa viittaa Kainuuseen), Hämeeseen, Karjalan kannakselle, Karjalaan, sekä

Äänisjärven pohjoispuolelle suorittamasta retkestä – mutta jälleen ilman lähdeviitteitä.²⁹

Lisäksi molemmat edellä mainitut artikkelit sisältävät taulukon, johon on sijoitettu yhteensä 62 ryöstöretkeä niiden tekijöiden ja kohteena olleen ryhmän mukaan. Ryhmät ovat venäläiset, suomalaiset, karjalaiset, vienalaiset, ja vuoden 2014 artikkelissa ryhmä nimeltä tarkemmin määrittelemättömät suomalaiset, jotka vuoden 2015 artikkelissa on nimetty tshuudeiksi. Se, että tshudit esiintyvät Korpelalle ”tarkemmin määrittelemättöminä suomalaisina”, kasvattaa tietenkin ”Suomeen” tehtyjen retkien määrää huomattavasti, etenkin kun Novgorodin vanhimmissa kronikoissa tshudit olivat selkeästi virolaisia. Korpelan taulukot pitävät sisällään myös ”suomalaisten” ”suomalaisia” vastaan tekemiä retkiä (2 kpl), ja ”karjalaisten” ”karjalaisia” vastaan tekemiä retkiä (2 kpl). Taulukoista ilmeisesti myös puuttuu retkiä, sillä sen mukaan ”suomalaiset” tekivät Karjalaan kaksi retkeä, joista kummassakaan ei otettu vankeja. Vuonna 1228 hämäläiset ottivat kuitenkin Novgorodin vanhimman kronikan mukaan vankeja Laatokalla, joten nähtävästi tämä esimerkkitapaus ei edes kuulu hänen käyttämäänsä lähdeaineistoon.³⁰

Ongelmallisen taulukoinnin ja lähteiden puuttumisen vuoksi on aiheellista kysyä, mistä Korpelan mainitsemat lukemat ”orjienhankintaretkestä” ovat peräisin. Korpelan kirjan arvioineet tutkijat ovat napanneet Korpelan antamat määrät orjien saalistusretkestä täysin varauksetta, Antti Ruotsala jopa hämmästelee sitä, kuinka toistasataa kronikoiden mainintaa venäläisten ”Suomeen” suuntautuneesta ihmisryöstöstä on jättänyt tähän saakka tutkijat kylmiksi.³¹ Koska Korpelan käyttämä lähdepoija ei käy ilmi, herättää se muitakin epäilyjä retkien laskuperusteista. Eri aikoina ja eri paikoissa kirjoitetut kronikat kuvaavat samoja tapahtumia, joten mahdollisella

25. Korpela 2014b, 87.

26. Того же лета Лука Валфромъевъ, не послушавъ Новаграда, митрополица благословения и владычня, скопивъ съ собою холоповъ збоевъ и поѣха за Волокъ на Двину. Nasonov 1950, 355.

27. Korpela 2014b, 54.

28. Korpela, 2015, 171–190, tarkemmin s. 175.

29. Korpela 2014b, 86.

30. Nasonov 1950, 270.

31. Antti Ruotsala, Aluevaltaus idän orjakaupan tutkimuksessa. *Tieteessä tapahtuu* 2 (2016), 65. Ks. myös Moilanen 2015, 317.

mekaanisella laskutavalla saadaan vääristynyt ja virheellinen lukema Suomeen suunnattujen retkien todellisesta määrästä. Tätä meidän ei tarvitse spekuloida, mikäli Korpela olisi ilmoittanut lähteet selvästi.

Novgorodista vesitse Hämeeseen

Kaiken kaikkiaan vankien sieppaaminen on monimuotoinen ilmiö, johon liittyy vaurauden tavoittelun lisäksi myös kulttuurisia ilmiöitä, kuten esimerkiksi kaapattujen vankien kautta saavutettu sosiaalisen statuksen nousu. Se on ilmiönä sangen yleismaailmallinen,³² ja tunnettiin myös viikinkiajan Skandinaviassa. Skandinaavisen ryöstöretkeilyn vanha traditio on mielestäni ensiarvoisen tärkeä tunnustaa myös Hämeeseen suuntautuneen retkeilyn taustalla. Koko Itämeren alueella sodankäynti perustui paitsi valloituksiin, ennen kaikkea ryöstöretkeilyyn. Tällaisen retkeilyn tarkoitus oli nopeilla iskuilla tuottaa itselle voittoa ja naapuri-yhteisölle tappiota, eli heikentää samoista resursseista kilpailevia naapureita iskemällä sen hyvinvointiin. Tämä oli paitsi psykologista sodankäyntiä, myös kilpailevien yhteisöjen populaatioiden heikentämistä.³³

Snorrin *Heimskringla* kertoo vanhasta käytännöstä, jonka mukaan huomattavat päälliköiden pojat varustivat itselleen kesäisin laivan ja lähtivät ryöstelemään.³⁴ Varhaisimmat *Novgorodin I kronikan* maininnat viittaavat tällaisen skandinaavisen nuorten miesten ryöstelytradition olleen mahdollisesti myös Hämeen retkeilyn taustalla, sillä näiden johdossa kunnostautuivat Novgorodin hallitsevien ruhtinaiden nuoret pojat; vuonna 1042 Vladimir Jaroslavinpoika, ja vuonna 1123 Vsevolod Mstislavinpoika. Novgorodin tuon aikaiset ruhtinaat voidaan nähdä

Rusin viikinkipopulaation jatkajina. Molempien isillä oli vankat suhteet Skandinavian kuningas-huoneisiin. Vladimirin isä Jaroslav, saagojen Jarzleifr, pohjasi oman valtansa nimenomaan pohjoisten varjagien tukeen, joten tuossa vaiheessa Hämeeseen suuntautunut ryöstöretkeily liittyi luontevasti viikinkiretkeilyn vanhaan traditioon. Vladimirin äiti oli Ruotsin kuningas Olavi Sylikuninkaan (hall. 993–1030) tytär Ingigerd, joten on selvää että Vladimir slaavinkielen lisäksi puhui myös ruotsia kasvettaen Rusin skandinaavitaustaisessa ympäristössä. Kävihän Vladimirin isän, Jaroslavin (eli n. 978–1054) hovissa Novgorodissa vieraina muun muassa sellaisia norjalaisylimyksiä kuin Olavi Pyhä (Norjan kuningas 1015–1030), jonka Magnus-poikaa kasvatettiin siellä useita vuosia, sekä Bysantin keisarin varjagikaartissa palvelleet Harald Hardrada (Norjan kuningas 1046–1066).³⁵

Kaikesta päätellen Novgorodin miesten Hämeen matkat eivät olleet mitään vähäpätöisiä tapahtumia. *Novgorodin I kronikan* ensimmäinen, vuoden 1042 Hämeen retki pistää silmiin sillä, että se on mainittu hyvin harvasanaanaisessa kohdassa, jossa ei ole juurikaan vuosittaisia merkinlöjiä. Se mainitaan samalla tavalla ja samalla yhden lauseen palstatilalla kuin seuraavana vuonna tapahtunut Vladimirin matka kreikkalaisia vastaan,³⁶ joka mahdollisesti liittyi Harald Hardradan poliittiseen konfliktiin Konstantinopolissa. On lisäksi täysin mahdollista, että Vladimirilla oli mukanaan molemmilla retkillään skandinaavi-kumppaninsa Harald.

Myös seuraavalla Hämeen kävijällä oli vankka skandinaavinen tausta. Vuonna 1123 Hämeessä käyneen Vsevolodin äiti oli Ruotsin kuningas Inge I:n tytär Kristiina, ja hänen isänsä Mstislav Vladimirinpoika tunnettiin Skandinaviassa nimellä

32. Ks. esim. Richard J. Chacon & Rubén G. Mendoza (toim.) *The Ethics of Anthropology and American Research. Reporting on Environmental Degradation and Warfare*. Springer 2012, 466, ja erityisesti Bruce Trigger, *Early Civilizations. Ancient Egypt in Context*. The American University in Cairo Press 2001, 61.

33. Gareth Williams, "Raiding and Warfare". Teoksessa *The Viking World*. Toim. Stefan Brink. Routledge 2008, 198–199. Ks. myös Korpela 2008, 14–15; J.-P. Taavitsainen, *Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja, Vol. 94. Suomen muinaismuistoyhdistys 1990, 133–134.

34. *Heimskringla*, Ólafs saga helga, 192, <http://norse.ulver.com/src/konung/heimskringla/olaf-helg/is.html> (11.1.2016).

35. Haraldin seikkailuista Rusissa ks. *Heimskringla*, Haralds saga harðráða, kohdat 2 ja 17, <http://norse.ulver.com/src/konung/heimskringla/harald-hard/is.html> (7.1.2016).

36. Nasonov 1950, 16.

Harald Valdemarsson. Hänen kaksi sisartaan, skandinaavisilta nimiltään Malmfred ja Ingeborg, oli naitu Norjan ja Tanskan kuningashuoneisiin.³⁷ Kronikka kertoo, kuinka nuori Vsevolod suuntasi Hämeeseen heti Novgorodissa vietettyjen häitensä jälkeen.³⁸ Nuorista miehistä puhutaan myös Novgorodin vuoden 1186 Hämeen retken osallistujina,³⁹ samoin kuin vuonna 1377, jolloin karjalaiset tekivät retken Oulujoelle.⁴⁰

Skandinaavinen aspekti oli siis vahvasti taustalla Novgorodin ruhtinaiden retkissä Hämeeseen. Rusin Skandinavia alkuperää oleva varjagieliitti sulautui paikalliseen slaavilaisväestöön 1000-luvun jälkipuoliskolta lähtien kadottaen suhteellisen nopeasti skandinaavisen kielensä.⁴¹ Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö Novgorodin ja Skandinavian välillä olisi hyvin pitkään säilynyt vahva side. Haakon Haakoninpojan saagan mukaan Aleksanteri Nevski lähetti vuoden 1251 tienoilla Norjan kuninkaan luo lähetystön, jonka oli tarkoitus neuvotella Aleksanterin pojan ja kuningas Haakonin tyttären avioliitosta.⁴² Vaikka liitto ei tietävästi toteutunutkaan, on se selvä osoitus siitä, että Novgorodin ruhtinaat pitivät yllä siteitään Skandinaaviin kuningashuoneisiin vielä pitkään, huolimatta idän ja lännen kirkkokuntien vihamielisestä retoriikasta, ja Ruotsin ja Novgorodin keskinäisistä valtataisteluista Idäntien varrella. Vielä niinkin myöhään kuin 1200-luvun lopulla Novgorodin ja Vladimirin ruhtinaat hankkivat alakynteen joutuessaan Skandinaviasta lisävahvistusta vanhan varjagitradiation mukaisesti. *Novgorodin I kronikan* nuorempi ver-

sio kertoo kuinka Andrei Jaroslavinpoika pakeni vuonna 1251 ”meren yli Svean maalle”.⁴³ Todennäköisesti samoin teki Aleksanteri Nevskin poika Dimitri vuonna 1282 mongoleja ja veljeään pae- tteensa.⁴⁴

Toisin sanoen Novgorodista meren yli ”jäämien päälle” tehdyt retket liittyvät varsin luontevasti vanhaan viikinkitradiioon spontaaneista nuorten miesten retkistä, joilla kasvatettiin sekä henkilökohtaista omaisuutta että mainetta ja kunniaa. Kronikoiden tietojen perusteella näyttää siltä, että Hämeeseen kuljettiin viikinkien tapaan perinteisesti vesitse, vaikka Suvanto spekuloikin kesällä ratsain tehdyistä retkistä.⁴⁵ Tämä pohdiskelu liittyy Kiovan varhaisimman kronikan vuoden 1042 mainintaan: ”Vladimir Jaroslavinpoika lähti Hämettä vastaan ja voitti heidät”,⁴⁶ jonka jälkeen kronikka jatkaa: ”Ja Vladimirin sotureiden ratsut menehtyivät; niiltä lähti nahka niiden vielä hengittäessä, niin paha oli hevossrutto.”⁴⁷ Maininta hevossrutosta on liitetty nimenomaan Hämeen retkeen, ja sitä on sen vuoksi pidetty todisteena siitä, että Vladimir teki retkensä ratsuilla. Mikään ei kuitenkaan sano spesifisti, että kiovalaisen kronikan hevossruttomaininta liittyisi juuri Hämeen retkeen, ja maininta puuttuikin *Novgorodin I kronikasta* tyystin. Itse asiassa yksikään kronikkamaininta ei mainitse ratsuja käytetyn Hämeen retkillä. Sen sijaan yhteensä kuudessa annaalkertomuksessa – vuosien 1143, 1191, 1127, 1128, 1240 ja 1311 kohdalla – kerrotaan kuinka Hämeestä tultiin tai Hämeeseen mentiin joko laivoilla tai

37. Suvanto 1985, 23.

38. Nasonov 1950, 21.

39. Nasonov 1950, 38.

40. Nasonov 1950, 374.

41. Elena Mel'nikova, The cultural assimilation of the Varangians in Eastern Europe from the point of view of language and literacy. Teoksessa Elena Mel'nikova, *Drevnjaja Rus' in Skandinavia. Izbrannye study*. Universitet Dmitrija Pozharskogo 2011, 257–268.

42. *Hákonar saga Hákonarsonar*. Saagan kyseinen kohta löytyy venäjäksi käännettynä teoksesta *Svjatoj i blagovernyj velikij knjaz' Aleksandr Nevskij*. Zhizneopisanija, fakty i gipotezy, portrety i dokumenty v 30 knigah rossiskie sud'by 2. Novator 1998, 19–20. Ks. Mari Isoaho, *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia. Warrior and Saint*. The Northern World 21. Brill 2006, 95, 141.

43. ...и бѣжа князь Андрѣи Ярославичъ за море въ Свиискую семлю. Nasonov 1950, 304.

44. Ks. John Fennell, *The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304*. Longman History of Russia. Longman 1983, 146.

45. Suvanto 1985, 14.

46. Иде Володимеръ, сынъ Ярославъ, на Ямь, и побѣви я. *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis'*, Vyp. 1, col. 153.

47. *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis'*, Vyp. 1, cols. 153–154.

”meren yli”.⁴⁸ Myös hämäläisten mainittiin liikkueneen vesitse.⁴⁹

Puhuessaan Hämeen retkiin liittyvistä retkistä, *Novgorodin I kronikka* viittaa kolmenlaisiin aluksiin: karjalaiset ja novgorodilaiset käyttivät vuosina 1143 ja 1191 Hämeeseen matkatessaan laivoja (*loiva*),⁵⁰ kun taas hämäläiset vuonna 1228 Laatokalla liikkeussaan lotjia (*lodka*),⁵¹ ja vuonna 1240 ruotsalaisten kanssa liikkeussaan suurempia aluksia (*korabl*).⁵² On myös itsestään selvää että vuonna 1256 hämäläiset, suomalaiset ja ruotsalaiset menivät laivoilla Narvaan, vaikkei *kronikka* mitään laivoista puhukaan.⁵³ Se, että *Novgorodin I kronikan* vanhin käsikirjoitus usein yksinkertaisesti jätti laivan kulkuvälineen mainitsematta, käy ilmi muiden kronikoiden kuvauksia vertailemalla, kuten *Laurentiuskronikan* vuoden 6734 (1226)⁵⁴ ja *Novgorodin I kronikan* nuoremman laitoksen vuoden 1191 annaalin osalta.⁵⁵

Toisinaan on spekuloitu sillä mahdollisuudella, että *Novgorodin* retket ulottuivat jo varhain Lappiin saakka. Myös Korpela päätyy tähän viitattaessaan *Laurentiuskronikan* kuvaukseen ruhtinas Jaroslavin vuoden 1226 (vastaa *Novgorodin kronikan* vuotta 1227)⁵⁶ Hämeen matkasta.⁵⁷ *Kronikassa* kerrotaan, kuinka ”Sinä talvena Jaroslav, Vsevolodin poika, lähti meren yli jäämien päälle, missä kukaan Rusin ruhtinaista ei ollut pystynyt käymään, ja hän vangitsi koko maan.”⁵⁸ Korpela puhuu Jaroslavin matkan yhteydessä kuvauksesta keskikesän auringosta, mikä hänen mieles-

tään voisi viitata Etelä-Lappiin.⁵⁹ *Kronikka* ei kuitenkaan pidä sisällään tällaista informaatiota, vaan päinvastoin, siinä kerrotaan, kuinka Jaroslav lähti jäämejä vastaan ”samana talvena” (то же зимы). Korpela on todennäköisesti sotkenut ajatuksen keskikesän auringosta vuoden 1256 *Novgorodin I kronikan* passukseen, missä todetaan Aleksanteri Nevskin jäämien maalle tekemästä matkasta: ”matka oli vaikea, sillä yötä ja päivää ei voinut erottaa toisistaan”.⁶⁰ Tässäkään kysymys ei ole kesäisestä keskiyön auringosta vaan päinvastaisesta ilmiöstä, sillä *kronikka* kertoo kuinka Aleksanteri aloitti retkensä ”talvea vasten” (на зиму),⁶¹ joten yöttömän yön ihailun sijaan joukkoihin lienee iskenyt pikemminkin alkutalven masentava pimeys. Mainintaa ei kuitenkaan voi pitää todisteena siitä, että novgorodilaiset olisivat edenneet napapiirin tienoille.

Edellä mainittu *Laurentiuskronikan* maininta siitä, kuinka Jaroslav kävi kauempana kuin kukaan Rusin ruhtinaista häntä ennen, ei tarkemmin luettuna tarkoita, että hän olisi käynyt yhtään sen kauempana kuin häntä edeltäneet Hämeen kävijät. *Laurentiuskronikkahan* on Vladimirin alueen oma paikallinen *kronikka*, joka ei kuvannut Hämeen retkiä lainkaan, ellei retken johtajana ollut sen oman dynastian edustaja – sellainen kuin Jaroslav tai hänen poikansa Aleksanteri. *Laurentiuskronikan* toteamus siitä, ettei yksikään Rusin ruhtinas häntä ennen ollut vielä käynyt niin kaukana, pitää epäilemättä paik-

48. Nasonov 1950, 27, 39, 65, 77, 93.

49. Jäämit tulivat ”lotjilla” – в лодках (*v lodkah*) – Laatokalle vuonna 1228, ja ruotsalaisten kanssa liikkeussaan vuonna 1240 *kronikat* mainitsevat näiden olleen liikkeellä aluksillaan – в кораблях (*v korablĭh*). Nasonov 1950, 65, 77.

50. Nasonov 1950, 27, 230.

51. Nasonov 1950, 65.

52. Nasonov 1950, 77.

53. Nasonov 1950, 81.

54. *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis'. Vypusk 2. Suzdal'skaja letopis'*. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1927, col. 449.

55. Nasonov 1950, 230.

56. Eri kronikoitsijat saattoivat käyttää kaupungista riippuen hieman tosistaan poikkeavia ajanlaskuperiaatteita, mistä johtuu myös *Novgorodin* ja Vladimirin alueen kronikoiden kronologinen yhteensopimattomuus tässä kohtaa. Vuosi 6734 *Laurentiuskronikassa* vastaa siis *Novgorodin* vuotta 6735. Aiheesta on tehnyt seikkaperäisen tutkimuksen N. K. Berezhkov teoksessaan *Hronologija russkogo letopisanija*. Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1963.

57. Korpela 2014a, 119–120.

58. То же зимы Ярославъ, сынъ Всеволожь, ходи из Новагорода за море на Емь, гдѣ же ни единъ отъ князь Рускихъ не возможе бывати, и всю землю ихъ плѣни, *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis', Vyp. 2*, col. 449.

59. Korpela 2014a, 120.

60. ...и бысть золь путь, якыже не видали ни дни, ни ночи... Nasonov 1950, 81.

61. Nasonov 1950, 81.

kansa, muttei suinkaan tarkoita sitä, etteivätkö Novgorodin miehet olisi näin tehneet. Hämeeseen vuosina 1042 ja 1123 matkanneet Vladimir Jaroslavinpoika ja Vsevolod Mstislavinpoika olivat nimittäin selkeästi Novgorodin ruhtinaan poikia. Kumpikaan heistä ei ollut Rusin ruhtinas, sillä tuon aikaisessa terminologiassa sanalla Rus' viitattiin ainoastaan Kiovan ruhtinaskuntaan.⁶² Vasta myöhemmin termiä Rus' alettiin käyttää laajemmin viitaten Moskovan alaisuudessa tapahtuneeseen yhtenäistämisprosessiin, minkä ideologista oikeutusta haettiin historiallisten Kiovaan viittaavien vanhojen termien käytöllä. Sen sijaan Jaroslav oli kiistaton Rusin ruhtinas vuodesta 1243, kaani Batun nimitettyä hänet venäläisten ruhtinainden johtoasemaan, *старей всем князем в Русском языке*, eli "Rusin ruhtinainden vanhimmaksi,"⁶³ kuten *Laurentiuskronikassa* todetaan.

Novgorodin kronikka kuvaa varsin selkeästi Novgorodista jäämien maalle tehtyjä retkiä aina Pähkinäsaaren rauhan solmimiseen saakka 1300-luvun alussa. Onkin tehtävä selvä ero varhaisten 1000–1200-luvun Novgorodin ruhtinainden tekemien matkojen ja myöhempien 1300-luvulta lähtien Pohjanrannalle, eli Pohjanlahden perukkaan Oulun ja Tornion tienoille suuntautuneiden karjalaisretkien osalle. Pähkinäsaaren rajalinjan veto ja rajan määrittämättömälle alueelle jäänyt Pohjanranta aiheutti kilpailun alueen omistuksesta, kun sekä Ruotsi että Novgorod yrittivät vakiinnuttaa oman valtansa tänne Pähkinäsaaren rajalinjan ulkopuolelle jääneelle alueelle. Arkeologisen aineiston perusteella karjalaiset liikkuivat aktiivisesti Lapissa ja Pohjanrannalla jo rautakaudella,⁶⁴ mutta se, mil-

lainen rooli Novgorodilla tässä liikehdinnässä oli, jää lähteiden perusteella täysin auki. Novgorodin kaupungin asujaimistoon karjalaisia kuului arkeologisen aineiston valossa joka tapauksessa suhteellisen paljon.⁶⁵

Hämeen katoaminen kronikoista

Novgorodin vanhin kronikka mainitsee hämäläisten lisäksi useita pohjoisen kansoja. 1300-luvulle tultaessa tämä pohjoisten kansojen moninaisuuden kuvaus loppuu. Ruotsalaisten eli kronikassa mainittujen svealaisten tilalle tulee epämääräisempi *nemtsi*-termi, ja samalla katoavat myös jäämit. Vuonna 1311 Vanain kaupunkiin vesitse tehty retki on kuitenkin suunnattu "*nemtsien maalle, jäämejä vastaan*."⁶⁶ Tämä viimeinen selkeästi Hämeeseen suunnatusta retkestä kertova annaali kertoo poikkeuksellisen yksityiskohtaisessa kuvauksessaan vesitse tehdystä retkestä, jonka aikana jäämien maata ryösteltiin ja hävitettiin, ja jonka puolustajat, *nemtsit*, vetäytyivät korkealla ja vaikeapääsyisellä vuorella sijaitsevaan linnakkeeseensa. Keitä olivat nämä *nemtsit*?

Novgorodilaiskronikat ovat aikaisemmin kuvanneet jäämien kanssa liikkuneita ruotsalaisia termillä svealaiset, *svei* (Свей). Svealaisten lisäksi Kiovan varhaisimman kronikan alkukertomuksen kansojen luettelo sisälsi näiden lisäksi myös norjalaiset (Урмане), gotlantilaiset/gootit/göötanmaalaiset (Гъте), rusit (Русь) ja varjaagit (Варязи);⁶⁷ toisin sanoen yhteensä viisi eri nimitystä Skandinaavisille ihmisryhmille. Vielä 1240 ja 1252 Novgorodin varhaisin kronikka kuvasi svealaisten liikkeitä yhdessä jäämien, sumien ja norjalaisten kanssa.⁶⁸ 1200-luvun lopulla svealaiset sulautuvat epämääräisemmäksi germaanis-

62. A. N. Robinson, "Russkaja zemlja" v "Slove o polku Igoreve". *Trudy otdela drevnerusskoj literatury* 31 (1976), 123–136.

63. *PSRL 1, Lavrent'evskaja letopis'*, Vyp. 2, col. 470.

64. Gunnar Westin, Övre Norrlands forntid. Teoksessa Gunnar Westin (toim.) *Övre Norrlands historia. Del I. Tiden till 1600*. Norrbottens och Västerbottens läns landsting 1962, 96–104.

65. Pirjo Uino, The background of the early Medieval Finnic population in the region of Volkhov River. Archaeological aspects. Juhani Nuoruoto (toim.) *Slavica Helsingensia 27. The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology* (2006), 368. Pohjanrannan karjalaisasutuksesta ks. Kyösti Julku, Tuohikirjeen 286 ajoitus. *Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen yhdistyksen vuosikirja* 6 (1986), 117–120; Kyösti Julku, Pohjanranta. *Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen yhdistyksen vuosikirja* 9 (1985), 49–53; Kyösti Julku, Oulunjokilaakson keskiaika, *Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen yhdistyksen vuosikirja* 13 (1989), 35–42.

66. Nasonov 1950, 93.

67. PVL, 4,11–4,12.

68. Nasonov 1950, 81.

kieliä puhuvaan katolisten kansojen joukkoon.⁶⁹ 1200-luvulla Vladimirissa kirjoitettu *Slovo o pogibli Russkoj zemli* ei enää Rusin naapurimaita listatessaan maininnut hämäläisiä eikä ruotsalaisia vaan ainoastaan *nemtsit* ja karjalaiset.⁷⁰

Se, että suomensukuisia ja skandinaavisia väestöryhmiä ei enää tunnettu, heijastui myös 1400- ja 1500-luvulla kirjoitettuihin kronikoihin niiden kuvatessa kaukaisimpia aikoja. Jo aikaisemmin mainittu Aleksanteri Nevskin johtama vuoden 1256 kaamoksesta kärsineiden novgorodilaisten retki esitettiin 1400-luvun *Sofian I kronikassa* aivan eri tavalla, ja viittaus Hämeeseen puuttui siitä kokonaan. Tämä kuvastaa Hämeen ja Novgorodin suhteissa tapahtunutta muutosta 1400-luvulle tultaessa: lähikontaktit olivat loppuneet ja tieto hämäläisistä muuttunut epäoleelliseksi. Niinpä Aleksanteri Nevskin matka Hämeeseen vaihtui tarunomaiseksi matkaksi, jossa sankariruhtinas valloitti Ruotsin ja Viron, ja vielä lopulta ”ylitettyään ylitsepääsemättömät vuoret” myös koko rannikkoseudun (*Pomorje*).⁷¹ Tämä tarunhohtoinen kuvaus kaukaisten maiden valloituksesta näkyy myös muualla tuon aikaisessa ruhtinaita ihailevassa kirjallisuudessa, sillä samaa kielikuvaa käytettiin myös 1300–1400-luvulla kirjoitetussa Pihkovan ruhtinas Dovmontin (Daumantas) elämäkerrassa.⁷² Mahdollisesti juuri edellä mainittu *Sofian I kronikan* viittaus rannikkoseutuun sai myöhemmät historian kirjoittajat hämillen, sillä myöhemmin sana

”rannikkoseutu”, *Pomorje*, identifioitiin nimenomaan Jäämeren rannikoksi.

1300-luvulta lähtien jäämit ja heidän maansa jäivät Novgorodin kiinnostuksen ulkopuolelle, joten muisto hämäläisistä pyyhkiytyi pikkuhiljaa pois. Viimeinen *Novgorodin I kronikan nuoremman laitoksen* jäämi-viittaus vuodelta 1342 onkin jo arvoituksellisempi, ja siinä myös jäämeistä käytetty sanamuoto *jemtsan* on aikaisemmista poikkeava. Passuudessa kerrotaan kuinka Luka Valfromejev kokosi joukon sotureita ja lähti Volokin/Taipaleen taakse Vienanjoelle (за Волокъ на Двину),⁷³ jossa hän kasvatti joukkonsa mieslukua ”jäämeillä” vallaten sen jälkeen koko Volokin/Taipaleen takaisen maan ja Vienanjoen varren pogostat.⁷⁴

Missä siis onkaan Jäämien maa? Nasonovin *Novgorodin I kronikan* editiossa kommentoidaan tätä passusta siten, että jossain tapauksessa *Jemtsan*lla viitataan Äänisen jäämeihin (при-онежская Емь).⁷⁵ Jo Venäjän historiankirjoituksen isäksi tituleerattu Vasili N. Tatishtshev (1686–1750) puhui jäämeistä, joiden maa ulottui Laatokan pohjoispuolelta Vienanjoelle saakka.⁷⁶ Hän puhui myös ”Zavolotsjen (Taipaleentakaisista) jäämeistä”, tosin viitaten lähteeseen joka ei ole meidän aikoihimme asti säilynyt ja myöntäen itsekin, ettei ollut loppujen lopuksi lainkaan varma siitä, mihin termillä Zavolotsje oikein viitattiin, Viroon vai Vianaan.⁷⁷ Myös Julius Ailio esitteli *Hämeen linnan esi- ja rakennushistoriassaan* erilaisia tutki-

69. *Nemtsy*-termistä ks. tarkemmin Anti Selart, *Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century*. Brill 2015, 30–31 sekä John Lind, *Scandinavian Nemtsy and repaganized Russians. The expansion of the Latin West during the Baltic Crusades and its Confessional Repercussions*. Teoksessa Zsolt Hunyadi & Józef Laszlovsky (toim.) *Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers in Medieval Latin Christianity*. Central European University Press 2001, 481–493.

70. *Slovo o pogibli russkoj zemli*. Teoksessa *Pamjatniki literatury drevnej Rusi. XIII vek*. Hudozhestvennaja literatura 1981, 130.

71. И поиде великий князь съ своєю силою и с новгородцы на Свѣйскую землю и на чюдъ, и бысть золь путь, яко же не видѣли ни дни, ни ноши, и придоша горы непроходимыя, и повоева Поморье все. *Sofijskaja pervaja letopis'. Starshego izvoda*. PSRL 6:1 Jazyki russkoj kul'tury 2000, 334.

72. Isoaho 2006, 201.

73. Того же лѣта Лука Валфромѣвъ, не послушавъ Новаграда, митрополица благословения и владычня, скопивъ съ собою холоповъ збоевъ и поѣха за Волокъ на Двину... Nasonov 1950, 355.

74. ...и скопивши Емцанъ, и взя семлю Заволочкую по Двинѣ, всѣ погосты на щитѣ. Nasonov 1950, 355.

75. Nasonov 1950, 601.

76. V. N. Tatishtshev, *Istorija rossijskaja*. Tshast' I, glava 21. Sarmaty po russkoj i pol'skoj istorijam. Kirjat 1–5 on julkaistu alun perin Moskovassa vuosina 1768–1848, <http://www.spnl.nsc.ru/history/tatisch/tatis021.htm> (12.1.2016).

77. Ks. Tatishtshev V. N. *Rus' Domongolskaja. Istorija Rossijskaja vo vsej ee polnote, Tshast' I*. DirektMedia 2015, 226. Termi *Zavolotshje* viittaa sanamukaisesti käännettynä taipaleen takana olevaan maahan, ja lukuisten jokireitistöjen Venäjällähän näitä taipaleita riitti. Toisaalta Novgorodista pohjoiseen, Msta-joen varrella oli ainoiaan myös Vok (Taipale) -niminen tärkeä kylä, ja kronikastakin näkyy, että taipale (*Vok*) on kirjoitettu suurella etukirjaimella, joten tässä viitattaneen juuri kyseisen Volokin kylän takaiseen alueeseen.

joiden teorioita varhaisen Hämeen sijainnista, toki itse sijoittaen sen vankkumattomasti länteen, nykyisen Suomen alueelle.⁷⁸

Näin siis jäämien jäädessä Novgorodin ulottumattomiin 1300-luvulta lähtien, tiedot sen sijainnista ja sen asukkaista loppuivat ja muuttuivat epämääräisemmiksi. Voisi hyvinkin olettaa, että Jäämien maan sekavaan tuntemukseen on osaltaan vaikuttanut *Sofian I kronikan* kuvaama Aleksanteri Nevskin *Pomorjeen* – meren rannikolle – suuntautunut retki, jonka aikaisempi aikalaisannaali kuvasi retkeksi Jäämien maahan, mutta joka myöhemmässä tulkinnassa rinnastettiin Vienanmeren rannikkoon. Vastaavalla tavalla ruotsalaiset asiakirjalähteet vaikenevat pikkuhiljaa karjalaisista itsenäisinä toimijoina Pähkinäsaaren rauhan rajan vakiintumisen jälkeen.⁷⁹ Samalla tavalla ja samoihin aikoihin hämäläiset katoavat novgorodilaisten näkövinkkelistä.

Häme-maininnat venäläisissä kronikoissa kattavat siis yhteensä noin 300-vuoden ajanjakson 1040-luvulta 1300-luvun alkupuoliskolle. Hämeen liittyminen Ruotsin valtapiiriin on luonnollinen selitys sille, miksi Häme-maininnat loppuvat Pähkinäsaaren rajan solmimisen jälkeen. 1000-luvulta aina 1300-luvun alkuun saakka tehdyt Hämeen retket liittyvät luontevasti pitkään Skandinaaviseen ryöstöretkitraditioon, mutta lähteiden vähäpuheisuuden vuoksi niiden tarkempi luonne jää täysin auki.

1300-luvulta 1500-luvulle saakka jatkunut karjalaisten kiinnostus Pohjanrantaan, mikä tässä katsauksessa on tilan puutteen vuoksi sivuutettu, ansaitsisi sekä ajallisen että maantieteellisen eroavuutensa takia tarkastelun omana ilmiö-

nään. Saattaakin hyvin olla, että Novgorodin Hämeen käynti poikkesi karjalaisten Lapin ja Pohjanrannan retkeilystä, liittyihän jälkimmäiseen oleellisesti myös kaupankäyntiä ja asutus-toimintaa. Se, missä määrin ja miten tämä nykyisen Suomen alueelle keskiajalla kohdistunut liikehdintä liittyi idän orjamarkkinoille suunnattuun kauppaan, jää vielä yksityiskohdiltaan toistaiseksi auki.

Abstract: From the details to the larger historical perception. Häme in early history in Finland.

In recent years, Professor Jukka Korpela has done great work in showing how early Finnish history was linked to global history, especially in his latest research concerning Russian slave traders' movements in medieval Finland and Karelia. As much as the coherent larger picture of historical tendencies is welcomed, one should not seek this at the expense of accuracy when it comes to the use of historical sources. This article points out the nature of the early contacts between Novgorodians and the Finnic group of Häme people that the Russian chronicles refer to as *Yem* in the light of the *Novgorod I Chronicle*. It presents how the Novgorod contacts with *Yem* grew elementary on the basis of Scandinavian tradition, where the young elite men set sail to rob and win fame. It further points out how the nature of the raiding changed after the establishment of the Treaty of Nöteborg (Pähkinäsaari) in 1323, after which awareness of the history of the *Yem* people changes, distorting the actual memory of their being and whereabouts in the 15th century chronicles.

Keywords: Novgorod, Häme, medieval Russian chronicles

78. Julius Ailio, *Hämeenlinnan kaupungin historia, osa I. Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria*. Karisto 1917, 2–4.

79. Mari Mäki-Petäys (nyk. Isoaho), *Karjala-käsité keskiajan Suomea koskevissa asiakirjalähteissä*. Painamaton Suomen ja Skandinavian historian pro-seminaaritutkielma, Oulun yliopisto 23.4.1996.